

УДК 7.045:82:821.161.2+821.111

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ (АЛЕГОРІЙНІ ПРОПРІАЛЬНІ НОМІНАЦІЇ)

Монастирська Х. Р.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті схарактеризовано категорію «комічного», проаналізовано комічний потенціал алегорій в українському та англійському художньому тексті. Особлива увагу приділено алегорійним пропріальним номінаціям: прізвищам, прізвиськам. Виокремлено класифікацію алегорійних пропріальних одиниць на позначення комічних характеристик людей, класифікуючи їх за моральними якостями й розумовими здібностями, особливістю характеру, поведінки, роду діяльності, специфікою мовлення, зовнішності, уподобань.

Ключові слова: алегорійна пропріальна номінація, прізвище, прізвисько, комічне, конотація, ядро.

Монастырская К. Р. Средства создания комического эффекта в произведениях украинской и английской художественной литературы (аллегорические проприальные номинации). В статье рассматривается категория «комического», анализируется комический потенциал аллегорий в украинском и английском художественном тексте. Особое внимание уделяется аллегорическим проприальным номинациям: фамилиям, прозвищам. Разработано классификацию аллегорических проприальных единиц для обозначения комических характеристик людей, классифицируя их по моральным качествам и умственным способностям, особенностями характера, поведения, рода деятельности, спецификой речи, внешности, предпочтений.

Ключевые слова: аллегорическая проприальная номинация, фамилия, прозвище, комическое, коннотация, ядро.

Monastyrska Kh. R. Means of comic meaning creation in the Ukrainian and English fiction (allegorical common names). The article describes the category of "comic", analyses the comic potential of allegory in the Ukrainian and English artistic text. It is found out that additional semantic and stylistic connotations contribute to the emergence of a humorous, ironic, satirical, sarcastic shade of meaning of expressions. Comic effect appears due to associative-figurative representations, replacing the main denotative meaning. It is stated that the main source of the comic is the discrepancy between the essence and the deceitful "shell" of the phenomenon, the contradiction between the form and the content, between the purpose and means of its achievement, the discrepancy between the persons' actual qualities and those they seek to have. The comic is realized with the help of linguistic means that create a certain artistic picture of the world. They transmit information about the interaction of a language and reality, and reproduce the perception and assessment of the world organization of the author of the artistic text. It was noticed, in particular, that the natural properties of animal behaviour are associated with human habits, deeds, manners and become objects of an aesthetic evaluation on the basis of social practice. Their behaviour becomes comic only when through a peculiar natural form, social meaning is confirmed, that is human characters, human relations. With the help of natural phenomena such human flaws as laziness, trick, awkwardness and so on are emphasized.

Particular attention is paid to allegorical common names. The classification of allegorical common names is singled out on the basis of the comic characteristics of people, classifying them according to moral qualities and mental abilities, features of character, behaviour, kind of activity, speech specificity, appearance, and preferences.

Key words: allegorical common names, surname, nickname, comic meaning, connotation, core.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. В комічному художньому дискурсі типологічно загостреним є виявлення тих властивостей явищ, які залишаються в інших текстах непоміченими, чим і пояснюється частота вживаності категорії комічного та актуальність її дослідження. «Комічне – це категорія естетики, що виражає в формі осміяння історично зумовлену (повну або часткову) невідповідність певного соціального явища, діяльності та поведінки людей, їх традицій і звичаїв

об'єктивному ходу речей і естетичному ідеалу прогресивних громадських сил» [3]. Суспільні явища, людські хиби стають об'єктом комічного, що дає змогу констатувати, що алегорія, в основі якої лежить зображення за допомогою конкретного образу абстрактного поняття, судження, передає певне комічне навантаження, чим і пояснюється потреба більш детального вивчення комічного навантаження алегорем (одиниць алегорії).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення інтересу до аналізу комічного в художніх текстах пояснюється тим, що «художня свідомість належить до однієї з форм (хоч і виразно своєрідних) існування суспільної свідо-

© Монастирська Х. Р. Засоби творення комічного в творах української та англійської художньої літератури (алегорійні пропріальні номінації)

мості людини як соціальної особистості, і через світ художніх образів, створених письменником, читач здатний сприймати світ» [12, 6].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає в комплексному аналізі комічного ефекту алегорем (одиниць алегорії), зокрема алегорійних пропріативних номінацій. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити і проаналізувати передумови виникнення комічного ефекту алегорем, а саме алегорійних пропріативних номінацій;
- виділити основні типи (категорії) алегорійних пропріативних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вияв комічного засобами мови відтворює спосіб її концептуалізації (сприйняття, оцінки та організації світу). Лінгвокраїнознавча інформація є своєрідною основою творення гумористичного та сатиричного ефекту [7, 388].

Комічне реалізується за допомогою мовних засобів, які створюють певну художню картину світу, передають інформацію про взаємодію мови і дійсності, відтворюють сприйняття та оцінку організації світу автором художнього тексту.

Якщо розглядати комічне через призму його широкого категорійно-естетичного змісту, можна зробити висновок про те, що мовне представлення комічного – це створення певної художньої картини світу, яка несе в собі інформацію про специфіку взаємодії мови і дійсності, людини і соціуму, про можливість читача декодувати текст [12, 8].

Головне джерело комічного, як зазначає О. А. Щербина, – невідповідність суті та оманливості оболонки явища, суперечність між формою і змістом, між метою та засобами її досягнення, невідповідність дійсних якостей людини й того, ким вона прагне здаватися, на що претендує. Комічне – це «внутрішня порожнеча й нікчемність, що прикривається зовнішністю, яка має претензію на зміст і реальне значення» [13, 29]. Осмислення такої невідповідності чи суперечності породжує змістовний і цілеспрямований сміх як гумористичного, так і сатиричного забарвлення.

Звернемося до тексту повісті Дж. Орвелла, комічний ефект від якого досягається автором за допомогою алегорій, які і становлять його першооснову. Місце подій у творі – це ферма, герої – тварини, власником ферми є людина, тобто твір базується на приховуванні реальних подій за допомогою використання асоціацій.

"Man is the only creature that consumes without producing. He does not give milk, he does not lay eggs, he is too weak to pull the plough, he cannot run fast enough to catch rabbits. Yet he is lord of all the animals" (Дж. Орвелл «Колгосп тварин»).

Комічному властиве важливе світоглядне значення. М. М. Бахтін стверджує, що, по-перше, це одна із суттєвих форм правдивого відображення світу в цілому, історії, людини, по-друге, це зага-

лом універсальний погляд на світ, який дає змогу бачити його по-іншому, але не менш (якщо не більш) суттєво, ніж серйозність; тому сміх такою самою мірою дозволений у великій літературі (до того ж такої, яка піднімає серйозні проблеми), як і серйозність; певні, надзвичайно значущі аспекти світу приступні тільки сміхові [1, 78]. Звідси випливає, що в центрі уваги дослідника має перебувати категорія комічного в усій повноті її формально-змістових виявів, конкретній культурно-історичній зумовленості.

Комічне є соціальним явищем як об'єктивним (властивості предмета), так і суб'єктивним (характер сприйняття) підґрунтям. Помічено, зокрема, що природні властивості поведінки тварин асоціативно зближуються з людськими звичками, вчинками, манерами і стають об'єктами естетичної оцінки на засадах суспільної практики. Їхня поведінка набуває комізму лише тоді, коли через своєрідну природну форму засвідчує соціальний зміст – людські характери, стосунки людей. Через природні явища підкреслюються людські недоліки: лінощі, хитрощі, незграбність тощо [7, 389–390].

Дослідники комічного диференціюють ситуативний і мовний комізм. За В. І. Карасиком, джерелом першого слугує невідповідність між реальною ситуацією та ідеальним уявленням про неї. Мовний комізм створюється за допомогою зображальних і виражальних засобів кожної національної мови. Точкою перетину цих типів комізму є літературні твори, а «модель гумористичного тексту будується як типологія смислових порушень: семантичних, прагматичних, синтаксичних і формально-знакових» [5, 208].

Соціальна тканина народної сміхової культури національно забарвлена, у творах віддзеркалюються національні особливості народу, його психіка, художні традиції, фольклор. Як соціальні відмінності, так і побутові форми життя можуть набувати комічності. Стосовно національних особливостей гумору, то варто взяти до уваги, що він зазвичай стосується певного національного характеру людини чи персонажа твору. Заслужують на увагу такі міркування Ю. Б. Борева: «Комізм людини в житті невіддільний від національних особливостей його характеру. Комізм персонажів у мистецтві теж національно зумовлений, і не тільки національними особливостями, сприйняттям явищ художником, але й національними особливостями предмета зображення. У зв'язку з цим виникає питання про національний характер не тільки форми в мистецтві, але й про елементи національної специфіки, закладеної в змісті» [2, 40].

Незважаючи на змінність, рухливість свого смислу, комічне має певну інваріантну структуру, певне стійке «ядро», яке «кристалізується у процесі формування категорії і надалі зберігає свою відносну незмінність» [8, 73]. Важливі умови отримання лексичними одиницями комічного забарвлення складають комічне середовище, несподіваний

зв'язок слова у тексті з іншими словами і виразами. Адже лексичні одиниці наділені широкими можливостями створення комічного ефекту. Всі слова й вирази, які функціонують у мові, супроводжуючись іронічною тональністю, можуть набувати комічного смислу, що подвоює комічний потенціал слів і виразів. З іншого боку, значна частина лексичних (і фразеологічних) одиниць історично набуває комічної якості. У тексті алегоремі (одиниці алегорії) набувають комічних конотацій завдяки нашаруванню семантичного значення ядра на значення лексем, які його оточують.

Розглянемо приклад:

«*Чимось нагадувала тої миті стара Єфанда свого щелепастого Змія, якого ото колись поставили на кийвській Горі*» (Р. Іванченко «Віщій Олег»). Простежуємо вживання нетипового словосполучення *щелепастиї змії*; для того, щоб показати особливості його функціонування звернемося до семантичного аналізу лексем, які утворюють словосполучення. За СУМом, *змія* чи *змії* – «плазун з видовженим тілом, укритим лускою» [СУМ, 3, с. 629]. Атрибут *щелепастиї* має значення «той у кого великі щелепи» [СУМ, 11, с. 580]. Таким чином, відзначаємо незвичайне поєднання двох не поєднаних лексичних одиниць, які надають комічного ефекту. Отож особлива роль у створенні комічного ефекту належить лексичним засобам.

За Т. І. Манякіною, виявлені в риториці і стилістиці мовні засоби комічного являють собою в сукупності надміру строкату картину. Водночас їх вирізняє дві важливі якості: 1) вони відтворюють викінчений ряд явищ, які піддаються переліку й не поповнюються новаціями; 2) їм властивий національний, універсальний характер [6]. Ці особливості пов'язані з тим, що в основі мовних прийомів комічного лежить порушення певних логічних законів, які мають сублінгвістичний, універсальний характер. Порушення логічних законів відбувається не хаотично, не довільно, за визначеними законами, у рамках своєрідних норм, тому комічне в словесних творах реалізується і сприймається в межах певного інтелектуального ареалу, а його прийоми складають визначений ряд.

Комічне завжди контекстуально вмотивоване. Контекстом називаємо ті мовні одиниці, які оточують ядро і допомагають виявити його властивості, за рахунок нашарувань нових конотативних значень.

Відомо, що конотація – «це додатковий семантико-стилістичний відтінок, який накладається на основне значення слова, надає йому певного експресивного, емоційного забарвлення – урочистості, невимушеності, фамільярності тощо» [4, 357].

Додаткові семантичні й стилістичні конотації сприяють появі у вислові гумористичного, іронічного, сатиричного, саркастичного забарвлення. Комічний ефект з'являється завдяки асоціативно-образним уявленням, заміщуючи основне дено-

тативне значення. Результатом цього процесу є поява тропів і фігур.

Об'єктом нашого дослідження слугували алегорійні пропріальні одиниці, які позначаючи носія мови, уміщають вичерпну інформацію про нього, слугують своєрідним заголовком, символом. У результаті культурно-історичного розвитку людства власні назви, прізвища зокрема, розвинули значні семантичні та асоціативні зв'язки, що згодом перетворилися на згорнуті сюжети, тобто власні назви відіграють визначальну роль в процесі упорядкування художньої інформації у текстовій тканині [10, 59]. Отож розглянемо, як виявляється комізм саме в цих мовних одиницях, які є вмістилищем як мовної, так і позамовної інформації. Комічність прізвищ, прізвиськ зумовлена різними чинниками. Прізвисьце – це вид антропоніма, обов'язкове спадкове власне найменування людини, яким, окрім неї, в офіційних сферах називають кожного з членів родини [11, 494].

Прізвисько – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок [СУМ, 8, с. 108].

Нами встановлено, що алегорійні пропріальні лексеми як в українському, так і в англійському художньому тексті стають виразниками комічного, якщо характеризують людину за такими параметрами:

особливістю мовлення:

«*Постоявши і послухавши кілька хвилин, Бурбан підкрався ззаду до Шпаченка, наче кіт до мишеняти, і, вихопивши книжечку, поніс її і повів Шпаченка до директора*» (О. Кониський «Хроніка до смутного часу»); «*Нового засудженого всі почали прозивати «Соловей»*» (Л. Білик «Камера смертників»).

Простежуємо алегоремі-пропріальні одиниці цієї категорії в англійському художньому тексті: «*But Moaning Myrtle glided suddenly through the stall door. Harry had never seen her looking so happy*» (Дж. Роулінг «Гаррі Поттер і потаємна кімната»); «*Mr. Weasley was unavailable for comment, although his wife told reporters to clear off or she'd set the family ghoul on them*» (Дж. Роулінг «Гаррі Поттер і потаємна кімната»).

особливістю поведінки:

«*Пан Чорногуз не належав до тих промовців, що відразу здатні захопити аудиторію і які влучним і до місця сказаним дотепом вміють знов збудити інтерес слухачів, коли увага присутніх вже стомлена*» (Ю. Дольд-Михайлик «У чорних лицарів»); «*Навіть президент нашого болота Бусол Лелекович Чорногуз прислухався до думки шановного Жабурини Жабуриновича*» (В. Нестайко «Пригоди Журавлика»); «*А ще капітана Агаса у Мньові не було, а був лейтенант Шльома, а Змії під Мньовом, на болоті Чортівім, уже був*» (В. Дрозд «Листя землі»); «*Трунку я не пив, жив спокійним та сумирним життям, догоджуючи наміснику церкви*»

Андрієві Покорі, так само тихому і сумирному старцеві, допомагаючи йому в службі» (В. Шевчук «Початок жаху»); «Над усією цією роботою наглядав дозорчий **Микита Ладківський**, який цілими днями бігав з одного краю двору в інший, приймав привіз, рахував дошки, нарізані тертичними, перемовлявся з майстрами, відправляв на ярмарок вози для харчів, заліза, вапна, глини, чи піску, чи для лісу, бляхи, скла – все це по привозі переглядав і перераховував, а тоді велів складати до комори» (В. Шевчук «Початок жаху»);

«– *Ось бачите*, – сказала **пані Павучиха**, прикладаючи йому до голови мокрому рушника... Коли б моя воля, загорнула б кожного з Вас у коконець і носила б вам їсти і пити, тоді б ви не творили дурниць і всім жилося б по-справжньому добре» (В. Шевчук «Птахи з невидимого острова»); «Тому-то й кланяється землі Розенрох, і місяць допомагає йому в роботі – він стомився, цей старий і немічний **Довгомуд**» (В. Шевчук «Птахи з невидимого острова»).

Розглянемо наступні приклади цієї категорії в англомовному художньому тексті:

«*Well, she backed a step or two, and she looked at it, and then she laughed out, and says she, pointing her finger at it: Nimmy nimmy not / Your name's Tom Tit Tot. Well, when that heard her, that gave an awful shriek and away that flew into the dark, and she never saw it any more*» (1, 8); «*Jack then filled up the pit with earth, and went to search the cave, which he found contained much treasure when the magistrates heard of this they made a declaration he should be termed Jack the Giant-killer*» (1, 101).

зовнішнім виглядом:

«*Кося Вухань* ліг на парту грудьми й сховався за спину **Соні Лось**, що сиділа попереду» (В. Нестайко «Пригоди їжачка Колька Колючки та його вірного друга і однокласника Зайчика Косі Вуханя»); «*Звали цю людину Едас, він був із тих же кіл клубної молоді, що й Гагарін та Їжак*» (Л. Дереш «Намір»).

Звернемося до англомовного художнього тексту:

«*She gathered a lot of rushes and made them into a kind of a sort of a cloak with a hood, to cover from head to foot, and to hide her fine clothes... And because she gave no name they called her "Cap o'Rushes"*» (1, 51-57); «*Can't quite hear you; won't you come a little closer?*» said the fox in a feeble voice, as he stretched out his neck towards **Johnny-Cake**, and put one paw behind his ear» (1, 158).

наявними вадами, шкідливими звичками:

«*Петро Панасович, роздратований тим, що на підприємстві, яке він очолює, не все клеїться, наказав викликати до себе Косолапенка*» (І. Сочивець «Сватання на Борщагівці»); «*І коли прийшла з лісів у двір до Марійки Півневої лисичка, лиса, як тельбух, без єдиної шерстинки, лягла і здохла*» (В. Дрозд «Листя землі»); «*Народне прислів'я «дурень думкою багатіє» Петро Кобилка знає з дитинства – дуже часто чув від свого покійного*

батька» (І. Сочивець «Сватання на Борщагівці»); «*Я, многогрішний Михайло, на прізвище Вовчанський, ієрей із містечка Жданівки, хочу описати те, що зі мною діялося, бо ніхто мені в цьому світі віри не діймає, а багато хто вважає за такого, що несповна розуму*» (В. Шевчук «Початок жаху»); «*Я не поспішав з розпавою над Дем'яном Сокольським, на те в мене був час. До того ж хотів пережити зустріч з рідною землею і прийти до тям під зворушення, яке дістав, переступаючи поріг рідного дому*» (В. Шевчук «Місячний біль»); «**Криворотий Йосип** раптом перестав дзвонити і звисвся із озвіниці. Тоді-то я й побачив вершників, які їхали через калюжі» (В. Шевчук «Місячний біль»), «**Переходовець** все-таки дістав сподіване, тобто змогу виговоритися, а що тут було підмінено співрозмовників, здається, особливої ролі не грало» (В. Шевчук «Маленьке вечірне інтермецо»); «*Тим часом з'явився й Гевал. Він приніс із собою букет квітів і пляшку вина з лискучою етикеткою; я був стрибнув на стіл, щоб роздивитися на ній напис, але Переходовець змахнув мене звідти, начебто я був кубка хлібних крихот*» (В. Шевчук «Маленьке вечірне інтермецо»).

В англомовному художньому тексті виявлено наступні алегоремі прізвища для підкреслення вад та шкідливих звичок людини:

«*Now, one day, when Mr Vinegar was from home, Mrs. Vinegar, who was a very good housewife, was busily sweeping her house... O Mr. Vinegar, Mr. Vinegar, we are ruined, we are ruined: I have knocked the house down, and it is all to pieces!... The stick lodged in the tree, and he returned to his wife without money, cow, bagpipes, gloves, or stick, and she instantly gave him such a sound cudgelling that she almost broke every bone in his skin*» (1, 28-32); «*Just as he got near Lady Mary, Mr. Fox saw a diamond ring glittering on the finger of the young lady he was dragging and he tried to pull it off*» (1, 149).

Комізм прізвища та ім'я можна підсилити надаючи пояснення щодо його походження: «*Був тут Самійло Кішка, який обдирав котів і здавав шкурки як пушнину*» (П. Загребельний «Левине серце»); «*Отець Андрій був совісливий панотець, а через це так само бідний. Недаремно його й Покорою прозвали*» (В. Шевчук «Початок жаху»).

«*The queen would not christen the boy till the king came back, and she said, "We will just call him Nix Nought Nothing until his father comes home"*» (1, 33-39).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, алегорії характерний комічний потенціал, за допомогою алегорійних пропріальних одиниць можна виділити комічні характеристики людей, класифікувати їх за моральними якостями й розумовими здібностями, особливістю характеру, поведінки, роду діяльності, специфікою мовлення, зовнішності, уподобань. Недостатня вивченість даної проблематики на сучасному етапі розвитку лінгвістики обумовлює актуальність та доцільність подальших досліджень у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2-е изд. Москва: Худ. лит, 1990. 543 с.
2. Боров Ю. Б. О комическом. Москва: Искусство, 1957. 241 с.
3. Гегель. Эстетика. Москва: Искусство, 1969. Т. 2. 845 с.
4. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ: Академія, 2005. 369 с.
5. Карасик А. В. Лингвистические характеристики юмора. Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики сб. науч. тр.. Волгоград: Перемена, 1999. С. 200 – 209.
6. Манякина Т. И. К вопросу о классификации языковых средств комического. Художественная практика и проблемы научного осмысления сб. науч. тр. Харьков: ХГУ, 1992. С. 12–13.
7. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2003. 463.
8. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.
9. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: Комунікативно-когнітивний підхід: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 197 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, М. П. Зяблюка та ін. 3-є вид. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
11. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2007. 203 с.
12. Щербина А. О. Жанри сатири та гумору [нарис]. Київ: Дніпро, 1997. 136 с.
13. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 3, 8, 11.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 3, 8, 11.
2. Jacobs J. English fairytales. London: David Nutt, 270 Strand, 1890. 253 p.